

Ks. Jacek Kapuściński

Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej – Częstochowa

jacke3@o2.pl

ORCID 0000-0003-0055-4356

Article submitted: 21.09.2025; accepted: 09.10.2025.

Okoliczności powstania diecezji częstochowskiej

The Circumstances of the Establishment of the Diocese of Częstochowa

Abstrakt: Artykuł przedstawia okoliczności powstania diecezji częstochowskiej. Przede wszystkim zwraca uwagę na odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 r., określenie niepodważalnych granic państwowych i uporządkowanie wielu spraw wewnętrznych, w tym także dotyczących działalności Kościoła katolickiego. W tym celu władze polskie podjęły rozmowy ze Stolicą Apostolską, dążąc do zawarcia konkordatu. By móc to osiągnąć, trzeba było wprawdzie dokonać reorganizacji struktur metropolitalnych i diecezjalnych Kościoła polskiego. Dzięki zaangażowaniu rządu i episkopatu udało się doprowadzić do zawarcia konkordatu (10 lutego 1925 r.), w następstwie którego papież Pius XI wydał bullę cyrkumskrypcyjną *Vixdum Poloniae unitas* (28 października 1925 r.), powołującą do istnienia m.in. diecezję częstochowską.

Słowa kluczowe: bulla, diecezja częstochowska, diecezja kielecka, diecezja kujawsko-kaliska, konkordat, papież Pius XI, Rzeczpospolita Polska

Abstract: The article presents the circumstances surrounding the establishment of the Diocese of Częstochowa. It focuses primarily on Poland's regaining of independence in 1918, the determination of its indisputable state borders, and the organization of numerous internal affairs, including those related to the activity of the Catho-

lic Church. To this end, the Polish authorities initiated talks with the Holy See, aiming to conclude a concordat. In order to achieve this, it was first necessary to reorganize the metropolitan and diocesan structures of the Polish Church. Thanks to the efforts of both the government and the episcopate, the concordat was concluded on February 10, 1925. As a result, Pope Pius XI issued the circumscription bull *Vixdum Poloniae unitas* on October 28, 1925, which established, among others, the Diocese of Częstochowa.

Keywords: bull, Diocese of Częstochowa, Diocese of Kielce, Kujawy–Kalisz Diocese, concordat, Pope Pius XI, Republic of Poland

W 2025 r. mija 100 lat, odkąd została utworzona diecezja częstochowska. Nad teologią jej powstania zastanawiał się przed laty bp Teodor Kubina, dochodząc do następujących wniosków:

Czym jest diecezja? [...] I diecezja i biskup są dziełem Chrystusowym. [...] Zatem i diecezja częstochowska i biskup częstochowski są dziełem Bożym. Gdy Chrystus Pan wymówił owe słowa, które stały się początkiem organizacji Kościoła, widział Boskim swoim okiem wszystkie diecezje, wszystkich biskupów, miał w sercu już i diecezję częstochowską i biskupa częstochowskiego. Przechodziły wieki i przekazywały owe słowa od pokolenia do pokolenia i gotowały warunki dla ich spełnienia w Częstochowie. Ale dopiero w naszych czasach, gdy Polska zmartwychwstała, słowa te stały się niby ciałem, stały się radosną rzeczywistością¹.

Wypowiedź tę genialnie uzupełnił kard. Karol Wojtyła, świętujący jubileusz 50-lecia diecezji częstochowskiej, kiedy stwierdził: powstanie [...] Kościoła Diecezjalnego Częstochowskiego nie tylko prowadzi nas na Jasną Górę, ale także i do Wieczernika Zielonych Świąt. Tam bowiem narodził się Kościół, a wraz z Kościołem – jednym, apostołskim, powszechnym, katolickim, narodziły się wszystkie Kościoły. A więc i Kościół Częstochowski narodził się tam również w dniu Zielonych Świąt, w czasie Zesłania Ducha Świętego. Stało się to w obecności Maryi, Matki Kościoła, która tam była, trwała na modlitwie i uczestniczyła wraz z Apostołami w narodzinach Kościoła².

O wyjątkowej roli diecezji częstochowskiej w pomnażaniu dziedzictwa Kościoła polskiego świadczy chociażby fakt, że w 1992 r. nadano jej status archidiecezji i tym samym stała się siedzibą metropolii, obejmującej diecezje sufraganie: radomską i sosnowiecką³. Już z samych tych racji warto cofnąć się do roku 1925 i przybliżyć

¹ *Biskup Teodor Kubina (1880-1951). Listy pasterski – orędzia – odezwy*, oprac. M. Duda, Częstochowa 2023, s. 52, 54.

² K. Wojtyła, *Kazanie przed Szczytem Jasnogórskim w czasie wieczornej Mszy Świętej w dniu 3 maja 1975 r.*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 49 (1975) nr 7-8, s. 150-151.

³ Joannes Paulus II, *Nova Polonicarum circumscriptionum ecclesiasticarum compositio «Totus Tuus Poloniae populus»*, „Acta Apostolicae Sedis” 84 (1992), 1108-1109.

okoliczności powstania Kościoła częstochowskiego. Choć problematykę tę w swoich badaniach podnosiło już kilku naukowców (ks. prof. Bolesław Kumor⁴, ks. prof. Jan Związek⁵, ks. prof. Jerzy Wolny⁶ i bp dr Jan Wątroba⁷), to ze względu na odkrycie nowych źródeł archiwalnych (oryginalnych tekstów dekretu Świętej Kongregacji Konsystorialnej i bulli *Vixdum Poloniae unitas*⁸ oraz protokołów z bezpośrednich negocjacji konkordatowych⁹) tematyka ta wciąż budzi zainteresowanie.

1. Organizacja Kościoła katolickiego w początkach II Rzeczypospolitej

Zakończenie pierwszej wojny światowej, z której Niemcy i Austria (niegdyś dwa kraje zaborcze państwa polskiego) wyszły pokonane, a przy tym pogrążenie się w chaosie rewolucyjnym Rosji (trzeciego z dawnych zaborców), wykreowało odpowiednią sytuację geopolityczną, by na mapie Europy od 1918 r. ponownie znalazła się Rzeczpospolita Polska. Batalia o wyznaczenie niepodważalnych granic nowego terytorium państwa trwała aż do 1923 r. Wydzielony wówczas obszar Polski rozciągał się na powierzchni 388 634 km², sięgając od północy Morza Bałtyckiego, a od południa państwa rumuńskiego. Na wschodzie w obrębie kraju leżały miasta: Wilno, Pińsk, Tarnopol i Stanisławów, natomiast w zachodniej części były to miasta: Bydgoszcz, Poznań, Kalisz, Częstochowa, Katowice i Cieszyń¹⁰.

Odzyskanie niepodległości postawiło władze państwowe i kościelne przed szeregiem koniecznych zadań, których realizacja miała umożliwić wszechstronny i optymalny rozwój Rzeczypospolitej. Niewątpliwie jednym z takich wyzwań było określenie statusu prawnego Kościoła katolickiego, istniejącego przez ostatnie 123 lata w granicach trzech państw zaborczych, co wytworzyło trzy dość zróżnicowane względem siebie modele jego funkcjonowania. Regulacje stosunków państwowo-kościelnych, w myśl kręgów rządowych, zamierzano przeprowadzić w porozumieniu

⁴ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 22 (1971), s. 370-372.

⁵ J. Związek, *Powstanie diecezji częstochowskiej*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 2 (1974), s. 13-38.

⁶ J. Wolny, *Panorama przeszłości kościelnej terytorium diecezji częstochowskiej, geneza jej powstania i pierwotny model organizacyjny*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 49 (1975) nr 7-8, s. 179-181.

⁷ J. Wątroba, *Racje powstania diecezji częstochowskiej*, [w:] *Błogosławione choć trudne czasy. Siedemdziesięciopięćciolecie Kościoła częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2000, s. 59-65.

⁸ P. Stanko, *Bulla «Vixdum Poloniae unitas» z 28 października 1925 roku. Geneza – znaczenie – dzieje* – edycja, Katowice 2015, s. 121-170.

⁹ K. Krasowski, *Konkordat polski z 1925 roku. Geneza – postanowienia – wykonanie*, „Z czasopismo Prawno-Historyczne” 59 (2007) z. 2, s. 118.

¹⁰ A.R. Bartnicki, *Geopolityczne konsekwencje traktatu wersalskiego*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 18 (2019) z. 1, s. 92-93; J. Osica, *Walka o granice II Rzeczypospolitej*, [w:] *Z dziejów Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Garlicki, Warszawa 1986, s. 34-72; *Schematyzm Kościoła rzymsko-katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, oprac. Z.A. Czernicki, Kraków 1925, s. 369 (mapa).

ze Stolicą Apostolską, czego ostatecznym wynikiem miał być zawarty konkordat¹¹. Podkreślenie wartości i znaczenia Kościoła katolickiego ze strony państwa znalazło swój wyraz w uchwalonej 17 marca 1921 r. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Zawarty w niej artykuł 114 wyraźnie stwierdzał: „Wyznanie rzymsko-katolickie, będące religią przeważającą większości narodu, zajmuje w Państwie naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań. Kościół Rzymsko-Katolicki rządzi się własnymi prawami. Stosunek Państwa do Kościoła będzie określony na podstawie układu ze Stolicą Apostolską, który podlega ratyfikacji przez Sejm”¹². Stanowisko to miało na uwadze przeprowadzenie, opierając się na religii, integracji całego społeczeństwa polskiego¹³.

W pierwszych latach II Rzeczypospolitej działały wciąż dawne struktury organizacji kościelnej, zmodyfikowane, co prawda, przez powstanie nowej diecezji łódzkiej (1920 r.) i administracji apostolskiej Górnego Śląska (1922 r.), lecz porządek ten w takim kształcie nie mógł utrzymać się dłużej. Istniały bowiem na szczeblu diecezjalnym 22 jednostki terytorialne (archidiecezje: gnieźnieńska, lwowska, poznańska i warszawska; diecezje: chełmińska, kielecka, krakowska, kujawsko-kaliska, lubelska, łódzka, łucka, mińska, płocka, przemyska, sandomierska, sejneńska – czyli augustowska, siedlecka – czyli podlaska, tarnowska i wileńska; administracja apostolska Górnego Śląska; wikariat generalny Śląska Cieszyńskiego i wikariat biskupi w Brasławiu), które pod względem przynależności metropolitalnej wchodziły w skład 4 prowincji: gnieźnieńskiej i poznańskiej, lwowskiej, warszawskiej oraz mohylewskiej. O ile siedziby pierwszych 3 metropolii znajdowały się na terytorium państwa polskiego, to poza jego granicami znalazła się siedziba metropolii mohylewskiej. Kordonami granicznymi przedzielone były także 2 archidiecezje (lwowska i poznańska) oraz 5 diecezji (chełmińska, łucka, mińska, sejneńska – czyli augustowska i wileńska)¹⁴. Stan ten niewątpliwie domagał się szybkiego uporządkowania, tym bardziej, że pomiędzy diecezjami zachodziły rażące dysproporcje co do rozległości terytorialnych, liczby placówek duszpasterskich i liczby wiernych. Poza tym usytuowanie wielu stolic biskupich względem obszaru diecezji wpływało niekorzystnie na prowadzenie odpowiedniej i skutecznej działalności kościelnej. Reorganizacja zatem struktur terytorialnych Kościoła katolickiego w Polsce stała się jedną z podstawowych kwestii, które znalazły się w ustaleniach konkordatowych¹⁵.

¹¹ K. Krasowski, *Konkordat polski z 1925 roku*, s. 109-110.

¹² *Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267 (Artykuł 114).

¹³ M. Rechowicz, *Otwarcie sesji naukowej „Kościół w II Rzeczypospolitej”*, [w:] *Kościół w II Rzeczypospolitej*, red. Z. Zieliński, S. Wilk, Lublin 1980, s. 12-13; W. Wójcik, *Konkordat Polski z 1925 roku. Próba oceny*, [w:] *Kościół w II Rzeczypospolitej*, s. 18.

¹⁴ P. Stanko, *Bulla «Vixdum Poloniae unitas» z 28 października 1925 roku*, s. 45-54.

¹⁵ B. Kumor, *Projekty zmian w organizacji metropolitalnej i diecezjalnej w Polsce (1918-1925)*, [w:] *Kościół w II Rzeczypospolitej*, s. 53-56.

2. Konkordat z 10 lutego 1925 r.

Już pod koniec 1918 r. z inicjatywą zawarcia konkordatu wystąpił rezydujący w Polsce wizytator apostolski Achilles Ratti (od 1919 r. nuncjusz w Warszawie, a od 1922 r. papież Pius XI), przygotowując nawet jego projekt. Plany te jednak, zgodnie z wolą episkopatu polskiego, papież Benedykt XV odsunął w czasie, argumentując to oczekiwaniem na przyjęcie w Polsce uchwały zasadniczej¹⁶. Nie zwlekając długo, strona rządowa w kwietniu 1921 r. wyraziła drogą dyplomatyczną gotowość do podjęcia ze Stolicą Apostolską negocjacji konkordatowych, jednocześnie zlecając znanemu profesorowi lwowskiemu Władysławowi Abrahamowi opracowanie projektu takiej umowy. W przeciągu czterech miesięcy projekt wpłynął pod obrady ministerialne i rządowe, które ukończono w czerwcu 1924 r. przyjęciem ostatecznej wersji tekstu dokumentu, stanowiącego podstawę przy bezpośrednich pertraktacjach z Watykanem. W pracach tych stronę episkopatu tylko w początkowej fazie reprezentował bp Adolf Szelażek. Od 1922 r. o dalszych postępach nie informowano nawet nuncjusza apostolskiego. Całość przygotowań była bowiem prowadzona w ścisłej tajemnicy. Episkopat polski swój udział zaznaczył jedynie w kwestiach dotyczących reformy rolnej i reorganizacji kościelnych struktur terytorialnych¹⁷.

W sierpniu 1924 r. z ramienia rządu polskiego udał się do Rzymu jako delegat do bezpośrednich negocjacji konkordatowych profesor Stanisław Grabski (brat premiera Władysława Grabskiego). Pertraktacje przebiegały w dwóch etapach (2 października – 5 listopada 1924 r. i 5 stycznia – 5 lutego 1925 r.), w czasie których odbyły się 23 posiedzenia. Ze strony watykańskiej uczestniczył w nich ks. prałat Francesco Duca, będący sekretarzem Świętej Kongregacji Spraw Kościelnych Nadzwyczajnych. Wszystko objęte było najwyższą tajemnicą i zakończyło się pełnym sukcesem¹⁸. Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską został podpisany 10 lutego 1925 r. w Rzymie i wszedł w życie 3 sierpnia 1925 r.¹⁹ Jego artykuł IX zaczynał się od słów: „Żadna część Rzeczypospolitej Polskiej nie będzie zależała od biskupa, którego siedziba znajdowałaby się poza granicami Państwa Polskiego”²⁰. W dalszej części artykułu widniała prezentacja zaktualizowanych struktur terytorialnych Kościoła w Polsce, składających się z 5 prowincji oraz 21 archidie-

¹⁶ S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1992, s. 96-97; A. Kakowski, *Z niewoli do niepodległości. Pamiątniki*, red. T. Krawczak, R. Świętek, Kraków 2000, s. 909.

¹⁷ W. Wójcik, *Konkordat Polski z 1925 roku. Próba oceny*, [w:] *Kościół w II Rzeczypospolitej*, s. 19; K. Krasowski, *Konkordat polski z 1925 roku*, s. 115.

¹⁸ A. Kakowski, *Z niewoli do niepodległości*, s. 921-922; K. Krasowski, *Konkordat polski z 1925 roku*, s. 116-126.

¹⁹ H. Rybczyński, *W sprawie konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską 10 II 1925 roku*, [w:] *Kościół w II Rzeczypospolitej*, s. 49.

²⁰ *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską, podpisany w Rzymie dn. 10 lutego 1925 r.*, Dz.U. z 1925 r. Nr 72, poz. 501 (Artykuł IX).

cezji i diecezji. W ramach prowincji krakowskiej, obok archidiecezji krakowskiej, diecezji tarnowskiej, diecezji kieleckiej i nowej diecezji śląskiej (katowickiej), była wyszczególniona także nowa diecezja częstochowska. Nadmieniono przy tym, że „Stolica Apostolska nie przedsięwzięmie żadnej zmiany w powyższej hierarchii lub rozgraniczeniu prowincji i diecezji, jak tylko w zgodzie z Rządem Polskim, z wyjątkiem drobnych sprostowań granic, wymaganych dla dobra dusz”²¹. W ten sposób na mocy konkordatu została ustanowiona diecezja częstochowska, choć z uściśleniem jej granic, podobnie jak w przypadku innych diecezji, trzeba było poczekać na odpowiedni dokument z kancelarii papieskiej. Jego wydanie Pius XI uzależnił od ostatecznych rozstrzygnięć episkopatu polskiego w tej sprawie, przedstawionych w *Propositum delimitationis*²².

3. *Propositum delimitationis*

Problematyka wyznaczenia nowych granic metropolitalnych i diecezjalnych ciągnęła się już od marca 1917 r., ale dopiero na zjeździe episkopatu w Gnieźnie, zorganizowanym w sierpniu 1919 r., opracowanie projektu zmian powierzono bp. Henrykowi Przeździeckiemu. Hierarcha ten następnie rozesłał do biskupów diecezjalnych specjalną ankietę, w której mieli zamieścić propozycje konkretnych rozwiązań terytorialnych. W 1921 r. oddelegowano do tego zadania jeszcze bp. Romualda Jałbrzykowskiego. Odtąd zespół ten był odpowiedzialny za opracowanie „ogólnopolskiego projektu reorganizacji Kościoła w Polsce”. Już w 1920 r., odpowiadając na ankietę bp. Przeździeckiego, 6 hierarchów polskich wysunęło propozycję utworzenia nowej diecezji z siedzibą w Częstochowie (bp R. Jałbrzykowski, bp A. Łosiński, bp Z. Łoziński, bp P. Mańkowski, bp A. Sapieha i bp S. Zdzitowiecki). Sugestie te zostały jednomyślnie przyjęte na zjeździe biskupów w czerwcu 1922 r.²³ O wydzieleniu diecezji częstochowskiej przesądziły czynniki, które ks. prof. Bolesław Kumor – wybitny historyk Kościoła w Polsce – ogólnie nazwał: geograficznymi (duża odległość Częstochowy z Jasną Górą od stolic biskupich), duszpasterskimi (specyficzny rodzaj duszpasterstwa wśród robotników Zagłębia Dąbrowskiego i Częstochowy) i duszpastersko-religijnymi (istnienie w Częstochowie sanktuarium jasnogórskiego o znaczeniu narodowym)²⁴. Wskazane racje podzielili kolejni badacze tego zagadnie-

²¹ Tamże.

²² K. Skubiszewski, *Konkordat z 10 lutego 1925 roku. Zagadnienia prawnomiędzynarodowe*, [w:] *Kościół w II Rzeczypospolitej*, s. 40-41; P. Stanko, *Bulla «Vixdum Poloniae unitas» z 28 października 1925 roku*, s. 56.

²³ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 21 (1970), s. 354; 22 (1971), s. 370-371; A. Kakowski, *Z niewoli do niepodległości*, s. 962.

²⁴ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 22 (1971), s. 370.

nia: ks. prof. Jan Związek²⁵, ks. prof. Jerzy Wolny²⁶ i bp Jan Wątroba²⁷. Warto jednak w tym miejscu podkreślić, że czynnik wymieniony przez ks. Kumora jako trzeci miał tutaj decydujące znaczenie. Klasztor jasnogórski bowiem odgrywał wybitną rolę w życiu religijnym i społecznym całej Polski, co sprawiało, że miejsce to było uważane za sanktuarium narodowe o symbolicznym wyrazie. Fenomen ten trafnie uchwycił bp Teodor Kubina, kiedy napisał: „Otwierając źródło apostolskie u stóp Jasnej Góry, tworząc z ziem otaczających ją diecezję, [...] biskupi chcieli [...] Częstochowie dodać nowego blasku, przysporzyć jej nowych, wiecznych sił, aby w nowej Polsce jeszcze skuteczniej mogła spełniać swoją dziejową misję, jako twierdza wiary i ducha wśród narodu”²⁸.

Zaakceptowaną koncepcję utworzenia nowej diecezji częstochowskiej należało jeszcze doprecyzować o kwestię określenia jej granic, co było przedmiotem obrad na kolejnych ogólnopolskich zjazdach biskupów. Podczas dyskusji wypracowano generalnie 3 warianty terytorialne. Pierwszy, zgodny z sugestiami biskupów Łosińskiego i Łozińskiego, miał objąć region częstochowski i część Górnego Śląska z Opolem. Drugi zaś, po myśli bp. Zdzitowieckiego – zwolennika utworzenia także diecezji kaliskiej – zawierał regiony częstochowski i radomszczański z diecezji kujawsko-kaliskiej oraz Zagłębie Dąbrowskie z diecezji kieleckiej. Trzeci natomiast, proponowany przez bp. Sapięhę, uwzględniał południową część diecezji kujawsko-kaliskiej, Zagłębie Dąbrowskie z diecezji kieleckiej i dodany z czasem obszar Jaworzna z diecezji krakowskiej. Plany te ulegały ciągłym zmianom, a to raz z powodu pozostania Śląska Opolskiego poza granicami państwa, to znowu na skutek rezygnacji konferencji episkopatu z utworzenia diecezji kaliskiej. Według proponowanego projektu z 1922 r. do diecezji częstochowskiej miały należeć nawet dekanaty: Złoczew, Widawa, Bełchatów i Piotrków. Wreszcie kształt granic diecezji określono zgodnie na zjeździe biskupów w lipcu 1924 r. Nowe biskupstwo miało składać się z ziem wyjętych z 3 diecezji: kujawsko-kaliskiej (powiat częstochowski, powiat radomszczański, powiat wieluński, dekanat gorzkowicki i parafia Grzymalina Wola), kieleckiej (dekanaty: będziński, sączowski, zawierciański i żarecki) oraz krakowskiej (parafie: Ciężkowice, Jaworzno, Jeleń i Szczakowa). Ustalenia te, *notabene* zbieżne z zamysłem bp. Sapięhy, weszły następnie do projektu ogólnopolskiego, z którego treścią niezwłocznie została zaznajomiona Stolica Apostolska. Wytyczne tego projektu odegrały istotną rolę podczas bezpośrednich negocjacji konkordatowych, co w podpisanym konkordacie przełożyło się m.in. na formalne zaistnienie diecezji częstochowskiej w strukturze Kościoła polskiego²⁹.

²⁵ J. Związek, *Powstanie diecezji częstochowskiej*, s. 13-14; Tenże, *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 1990, s. 30-31.

²⁶ J. Wolny, *Panorama przeszłości kościelnej terytorium diecezji częstochowskiej*, s. 179-180.

²⁷ J. Wątroba, *Racje powstania diecezji częstochowskiej*, s. 60-61.

²⁸ *Biskup Teodor Kubina (1880-1951). Listy pasterskie – orędzia – odezwy*, s. 56.

²⁹ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”

Erygowanie diecezji częstochowskiej z określeniem jej granic leżało jednak wyłącznie w gestii papieża, który decyzję o wydaniu odpowiedniej bulli uzależnił od ostatecznych wskazówek episkopatu polskiego, uwzględniających przede wszystkim ustalenia konkordatowe. Wywołało to wśród biskupów diecezjalnych dalszą polemikę, tym razem toczoną korespondencyjnie. Nadesłane w lipcu 1925 r. uwagi dotyczyły m.in. „drobnych sprostowań granic” diecezji częstochowskiej, szczególnie na odcinku styku z archidiecezją krakowską. Wprowadzone na ich podstawie poprawki wykluczyły z planowanego terytorium diecezji częstochowskiej 4 parafie krakowskie (Ciężkowice, Jaworzno, Jeleń i Szczakowa), przez co obszar nowej diecezji ze stolicą w Częstochowie objął tylko ziemie należące wcześniej do dwóch diecezji: kujawsko-kaliskiej i kieleckiej. Takie też rozwiązanie granic znalazło się w ostatecznej wersji projektu biskupów polskich z 16 sierpnia 1925 r., mającego nazwę *Propositium delimitationis*³⁰.

4. Bulla *Vixdum Poloniae unitas*

Dokument *Propositium delimitationis* następnie przesłano do Stolicy Apostolskiej, gdzie w Kongregacji Konsystorialnej posłużył razem z ustaleniami konkordatowymi do sporządzenia przez kard. Gaetano de Lai dekretu o nowym kształcie granic terytorialnych Kościoła polskiego³¹. Jeszcze tego samego dnia, a więc 28 października 1925 r., na bazie wspomnianego dekretu, papież Pius XI wydał bullę cyrkumskrypcyjną *Vixdum Poloniae unitas*, ustalając nowy porządek organizacyjny Kościoła obrządku łacińskiego w Rzeczypospolitej Polskiej³².

W pierwszych słowach bulli papież napisał: „Dopiero co nastąpiło zjednoczenie Polski po długotrwałym podziale owego narodu, będącego pod panowaniem różnych rządów, ale dzieło to, dzięki udzielającej się nadzwyczajnej Boskiej opiece zostało przywrócone, natychmiast też pojawiła się konieczność urzędzenia religijnych rzeczy [...]”³³. Nowe urządzenie granic metropolitalnych i diecezjalnych otrzymało zatem następującą strukturę:

I. Prowincja gnieźnieńsko-poznańska, obejmująca 1) archidiecezję gnieźnieńską z 21 dekanatami, 2) archidiecezję poznańską z 29 dekanatami, 3) diecezję chełmińską z 24 dekanatami i 4) diecezję włocławską z 23 dekanatami.

21 (1970), s. 354-358; 22 (1971), s. 370-372; A. Kakowski, *Z niewoli do niepodległości*, s. 965-966.

³⁰ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 21 (1970), s. 358; P. Stanko, *Bulla «Vixdum Poloniae unitas»* z 28 października 1925 roku, s. 56.

³¹ Tamże, s. 121-131.

³² Pius XI, *Ditionis Polonicae de nova dioecesium latini ritus circumscriptione «Vixdum Poloniae unitas»*, „Acta Apostolicae Sedis” 17 (1925), s. 521-528.

³³ P. Stanko, *Bulla «Vixdum Poloniae unitas». Reprodukcyjne stron oryginału bulli – tekst łaciński – tłumaczenie na język polski*, Katowice 2015, s. 3-4.

II. Prowincja warszawska, obejmująca 5) archidiecezję warszawską z 18 dekanatami, 6) diecezję płocką z 15 dekanatami, 7) diecezję sandomierską z 20 dekanatami, 8) diecezję lubelską z 21 dekanatami, 9) diecezję siedlecką czyli podlaską z 18 dekanatami i 10) diecezję łódzką z 13 dekanatami.

III. Prowincja wileńska, obejmująca 11) archidiecezję wileńską z 25 dekanatami, 12) diecezję łomżyńską z 15 dekanatami i 13) diecezję pińską z 14 dekanatami.

IV. Prowincja lwowska, obejmująca 14) archidiecezję lwowską z 27 dekanatami, 15) diecezję przemyską z 32 dekanatami i 16) diecezję łucką z 11 dekanatami.

V. Prowincja krakowska, obejmująca 17) archidiecezję krakowską z 20 dekanatami, 18) diecezję tarnowską z 23 dekanatami, 19) diecezję kielecką z 22 dekanatami, 20) diecezję częstochowską z 15 dekanatami i 21) diecezję katowicką z 18 dekanatami³⁴.

Delimitacja ta, odpowiadająca w myśl konkordatu granicom państwa polskiego, zniwelowała wcześniejsze dysproporcje występujące między diecezjami. Wprowadzała też 2 nowe prowincje (wileńską i krakowską) oraz 4 nowe diecezje (częstochowską, katowicką, łomżyńską i pińską). W przypadku diecezji częstochowskiej warto zauważyć, że w strukturach metropolii krakowskiej posiadała najmniej dekanatów (zaledwie 15). W odniesieniu do niej treść bulli brzmiała następująco:

Diecezja Częstochowska, z kościołem katedralnym pod wezwaniem Świętej Rodziny Jezusa, Maryi, Józefa w mieście Częstochowie, będzie złożona z dekanatów: częstochowskiego, kłobuckiego, mstowskiego, brzeźnickiego, gidelskiego (wyłączona parafia Koniecpol), radomszczańskie, gorzkowickiego, będzińskiego, zawierciańskiego, żareckiego, sączowskiego, bolesławieckiego, praskiego, wieluńskiego, wieruszowskiego; ponadto [obejmie] parafię Wola Grzymalina³⁵.

Jak można zauważyć, niewiele było fragmentów tekstu bulli dotyczących diecezji częstochowskiej. Niemniej miały one głęboką wymowę. Przede wszystkim należy tutaj przywołać pewne wydarzenie z 16 lipca 1918 r., kiedy monsinior Achilles Ratti jako delegat apostolski w Polsce przybył do Częstochowy i przed budującą się świątynią św. Rodziny powiedział, że kościół ten będzie kiedyś katedrą przyszłej diecezji. Teraz – jako papież Pius XI – spełnił swoją proroczą zapowiedź³⁶. Poza tym, jak wspomniano wcześniej, terytorium nowo powstałej diecezji zostało wydzielone z dwóch dawnych diecezji: kujawsko-kaliskiej (11 dekanatów z 126 parafiami) i kieleckiej (4 dekanaty z 48 parafiami). Na szczeblu parafialnym było to zatem 174 placówki duszpasterskie, co w porównaniu z innymi diecezjami prowincji krakowskiej stawiało diecezję częstochowską na ostatnim miejscu (archidiecezja krakowska

³⁴ Tenże, *Bulla «Vixdum Poloniae unitas»* z 28 października 1925 roku, s. 59-92.

³⁵ Tenże, *Bulla «Vixdum Poloniae unitas»*. *Reprodukcje stron oryginału bulli*, s. 28.

³⁶ Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Patykiewicza w Częstochowie, Materiały z sesji naukowej pt. Tryptyk Łaski z okazji 90-lecia Kościoła częstochowskiego, sygn. brak, M. Duda, Wprowadzenie do sympozjum, s. 2.

– 260 parafii, diecezja tarnowska – 256 parafii, diecezja kielecka – 233 parafie i diecezja katowicka – 199 parafii). Niemniej pod względem wielkości obszaru diecezja częstochowska, rozciągnięta na 8254 km², plasowała się na trzecim miejscu, tuż za diecezją kielecką (9507 km²) i diecezją tarnowską (9500 km²)³⁷. W momencie powstania diecezja ta liczyła 257 księży (169 z dawnej diecezji kujawsko-kaliskiej i 88 z dawnej diecezji kieleckiej). Zamieszkiwało ją natomiast 877 037 katolików, przy czym „odsetek ludności [...] innych wyznań był znikomy”³⁸.

Postanowienia bulli, według życzenia papieża, wprowadził w życie nuncjusz apostolski w Polsce abp Lorenzo Lauri, sporządzając 11 listopada 1925 r. dekrety wykonawcze i przysyłając je zainteresowanym hierarchom polskim³⁹. W sprawie nowej diecezji częstochowskiej wystosowane dekrety otrzymali bp S. Zdzitowiecki z diecezji wrocławskiej (dawnej diecezji kujawsko-kaliskiej) i bp A. Łosiński z diecezji kieleckiej. Ten pierwszy, w odpowiedzi, skierował do swego dawnego duchowieństwa specjalne słowo pożegnalne, pisząc:

Jak tylko rozdarła Polska zrosła się w jedną całość i uzyskała utraconą wolność, [jako] jeden z pierwszych biskupów podniosłem nieodzowną konieczność nowego rozgraniczenia diecezji naszych. Pod tym względem posunąłem się do największych ofiar, nieomal połowę diecezji odstępując nowym diecezjom. Rozumiałem bowiem doskonale, że zbyt rozległe diecezje przy naszych mało jeszcze udoskonalonych komunikacjach, nie mogą być sprawnie rządzone. [...] Nie bez żalu też żegnam się z Sanktuarium Częstochowskim, niezmiernie drogim dla serca polskiego, którego duchowe odrodzenie tak pięknie się zapowiada na przyszłość [...]. Żegnam serdecznie wszystkich Braci Kapłanów i dziękuję im w imieniu Pasterza Pasterzy, za trudy położone nad duszami im powierzonymi. Przyznać muszę, że wszyscy na ogół w miarę sił i możliwości pełnili dobrze i chlubnie swe obowiązki, szerząc około siebie Królestwo Chrystusowe⁴⁰.

Nie żegnał się jednak ostatecznie, bowiem 16 listopada 1925 r., na mocy otrzymanych uprawnień, nuncjusz apostolski abp L. Lauri mianował go administratorem apostolskim diecezji częstochowskiej. Urząd ten sprawował tylko kilka dni, ponieważ 21 listopada przekazał swoje pełnomocnictwo rezydującemu w Częstochowie biskupowi pomocniczemu diecezji wrocławskiej Władysławowi Krynickiemu. Jednak 14 grudnia 1925 r. papież Pius XI ogłosił biskupem częstochowskim ks. dr. Teodora Kubinę z diecezji katowickiej, który 2 lutego 1926 r. przyjął sakrę biskupią i objął rządy w diecezji⁴¹.

³⁷ B. Kumor, *Projekty zmian w organizacji metropolitalnej i diecezjalnej*, s. 55; J. Związek, *Dzieje diecezji częstochowskiej*, s. 35-40.

³⁸ J. Związek, *Powstanie diecezji częstochowskiej*, s. 28-34.

³⁹ P. Stanko, *Bulla «Vixdum Poloniae unitas» z 28 października 1925 roku*, s. 96-98.

⁴⁰ S. Zdzitowiecki, *Do Wielebnego Duchowieństwa*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 19 (1925) nr 12, s. 480-481.

⁴¹ J. Związek, *Początki Kościoła częstochowskiego*, [w:] *Pamiętnik jubileuszu Kościoła częstochowskiego*

Zakończenie

Jubileusz 100-lecia Kościoła częstochowskiego stał się okazją do przypomnienia okoliczności, w których powstała diecezja częstochowska. Przede wszystkim było to możliwe dzięki wybiciu się Polski na niepodległość w 1918 r. W nowej rzeczywistości należało uporządkować wiele spraw, w tym także dotyczących Kościoła katolickiego. Z tego powodu władze polskie podjęły rokowania ze Stolicą Apostolską w celu zawarcia konkordatu. Kwestią, wymagającą wówczas definitywnego rozwiązania, była reorganizacja struktur metropolitalnych i diecezjalnych Kościoła polskiego. Zaangażowanie rządu i episkopatu Odrodzonej Polski ostatecznie doprowadziło do zawarcia konkordatu (10 lutego 1925 r.) i wydania przez papieża bulli cyrkumskrypcyjnej *Vixdum Poloniae unitas* (28 października 1925 r.), powołującej do istnienia m.in. diecezję częstochowską.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Patykiewicza w Częstochowie
Materiały z sesji naukowej pt. Tryptyk Łaski z okazji 90-lecia Kościoła częstochowskiego, sygn. brak, M. Duda, Wprowadzenie do sympozjum, s. 2.

Źródła drukowane

Joannes Paulus II, *Nova Polonicarum circumscriptionum ecclesiasticarum compositio «Totus Tuus Poloniae populus»*, „Acta Apostolicae Sedis” 84 (1992), 1099-1112.
Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dn. 10 lutego 1925 r., Dz.U. z 1925 r. Nr 72, poz. 501.
Pius XI, *Ditionis Polonicae de nova dioecesium latini ritus circumscriptione «Vixdum Poloniae unitas»*, „Acta Apostolicae Sedis” 17 (1925), s. 521-528.
Schematyzm Kościoła rzymsko-katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, oprac. Z.A. Czernicki, Kraków 1925.
Stanko P., *Bulla «Vixdum Poloniae unitas» z 28 października 1925 roku. Geneza – znaczenie – dzieje – edycja*, Katowice 2015.
Stanko P., *Bulla «Vixdum Poloniae unitas». Reprodukcyjne stron oryginału bulli – tekst łaciński – tłumaczenie na język polski*, Katowice 2015, s. 3-4.

Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267.

Opracowania

- Bartnicki A.R., *Geopolityczne konsekwencje traktatu wersalskiego*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 18 (2019) z. 1, s. 91-107.
- Biskup Teodor Kubina (1880-1951). *Listy pasterski – orędzia – odezwy*, oprac. M. Duda, Częstochowa 2023.
- Kakowski A., *Z niewoli do niepodległości. Pamiętniki*, red. T. Krawczak, R. Świętek, Kraków 2000.
- Krasowski K., *Konkordat polski z 1925 roku. Geneza – postanowienia – wykonanie*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 59 (2007) z. 2, s. 109-139.
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 21 (1970), s. 309-404; 22 (1971), s. 319-402.
- Kumor B., *Projekty zmian w organizacji metropolitalnej i diecezjalnej w Polsce (1918-1925)*, [w:] *Kościół w II Rzeczypospolitej*, red. Z. Zieliński, S. Wilk, Lublin 1980, s. 53-62.
- Osica J., *Walka o granice II Rzeczypospolitej*, [w:] *Z dziejów Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Garlicki, Warszawa 1986, s. 34-72;
- Rechowicz M., *Otwarcie sesji naukowej „Kościół w II Rzeczypospolitej”*, [w:] *Kościół w II Rzeczypospolitej*, red. Z. Zieliński, S. Wilk, Lublin 1980, s. 11-14.
- Rybczyński H., *W sprawie konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską 10 II 1925 roku*, [w:] *Kościół w II Rzeczypospolitej*, red. Z. Zieliński, S. Wilk, Lublin 1980, s. 49-52.
- Skubiszewski K., *Konkordat z 10 lutego 1925 roku. Zagadnienia prawnomiędzynarodowe*, [w:] *Kościół w II Rzeczypospolitej*, red. Z. Zieliński, S. Wilk, Lublin 1980, s. 35-47;
- Wątroba J., *Racje powstania diecezji częstochowskiej*, [w:] *Błogosławione choć trudne czasy. Siedemdziesięciopięćciolecie Kościoła częstochowskiego*, red. J. Kowski, Częstochowa 2000, s. 59-65.
- Wilk S., *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1992.
- Wojtyła K., *Kazanie przed Szczytem Jasnogórskim w czasie wieczornej Mszy Świętej w dniu 3 maja 1975 r.*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 49 (1975) nr 7-8, s. 150-155.
- Wolny J., *Panorama przeszłości kościelnej terytorium diecezji częstochowskiej, geneza jej powstania i pierwotny model organizacyjny*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 49 (1975) nr 7-8, s. 175-184.

- Wójcik W., *Konkordat Polski z 1925 roku. Próba oceny*, [w:] *Kościół w II Rzeczypospolitej*, red. Z. Zieliński, S. Wilk, Lublin 1980, s. 15-34.
- Zdzitowiecki S., *Do Wielebnego Duchowieństwa*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 19 (1925) nr 12, s. 480-482.
- Związek J., *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 1990.
- Związek J., *Początki Kościoła częstochowskiego*, [w:] *Pamiętnik jubileuszu Kościoła częstochowskiego 1925-2000*, red. B. Czemko, Częstochowa 2001, s. 17-77.
- Związek J., *Powstanie diecezji częstochowskiej*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 2 (1974), s. 13-38.